

Robert Kepić

magistar konzervacijske biologije, Mostar

Franjevačka klasična gimnazija u Visokom

robert.kepic@fkg-visoko.org

Amar Mehinagić

arhitekta

Internacionalni Univerzitet Burch, Odsjek za arhitekturu, Sarajevo

mehinagic035@gmail.com

Stanje dendroflоре na Partizanskom nekada i sada sa prijedlozima za njenu revitalizaciju

Sažetak

Partizansko spomen-groblje u Mostaru vrijedna je arhitektonska i pejzažna cjelina koju je projektirao istaknuti arhitekt Bogdan Bogdanović, a podignuta je u periodu od 1959. do 1965. godine. Cjelina decenijama baštini i značajno hortikultuno bogatstvo za čiji je prvotni izgled zaslužan dipl. ing. Dževad Golubić. Uslijed ratnih razaranja i postratnog zapostavljanja, pejzažna cjelina se pod utjecajem invazivnih vrsta i neodržavanja počela mijenjati. Budući da od 2000. godine nije izvršena detaljna inventarizacija dendroflоре, njenom determinacijom i analizom terena 2024. godine utvrđeno je 58 drvenastih i grmolikih vrsta unutar 32 porodice. Postojeći fond ukazuje na potrebu valorizacije i očuvanja njegove raznolikosti zbog čega rad ima za cilj ukazati na važnost revitalizacije zelene površine Partizanskog spomen-groblja u Mostaru.

Ključne riječi: dendroflора, pejzaž, arhitektura, Bogdan Bogdanović, parkovska baština

Uvod

Partizansko spomen-groblje u Mostaru, rad arhitekta Bogdana Bogdanovića, predstavlja jedno od najznačajnijih ostvarenja memorijalne arhitekture socijalističke Jugoslavije, a izgrađeno je između 1959. i 1965. godine. Nacionalnim spomenikom proglašeno je 2006. godine.

Kompleks se razvija u kaskadnim terasama koje slijede prirodni nagib terena u namjeri da se u samoj materijalnosti spomenika ogleda Hercegovina u kamenu na strmim padinama, potpuno uklopljena u okolni pejzaž, te da se nijedan drugi materijal, a pogotovo ne materijal neprirodan za ovo područje pokaže na samom spomeniku.

Partizansko spomen-groblje u Mostaru istovremeno je i spomenik gradskog pejzaža u kojemu su monumentalni spomenik i pejzaž nedjeljiva pejzažno-arhitektonska cjelina koja je odraz mediteranske forme pejzaža, čije je zelene površine projektirao dipl. ing. Dževad Golubić.

Rad ima za cilj prikazati dendroflору zastupljenu uz spomenik i svratiti pažnju na neodložno provođenje revitalizacije i zaštite spomeničke i krajobrazne cjeline.

Pregled literature

„Grad Mostar ima bogatu tradiciju uzgoja cvijeća i zelenih površina što je došlo do izražaja i u toliko puta spominjanom i opjevanom mostarskom beharu. Zelenilo Mostara bilo je vezano i za istoriju grada i ljude u njemu. Vrijeme i događaji su ponekad prekidali tu tradiciju, ali kult prema tome uvijek je živio. Ta veza ima ogroman značaj u svim periodima razvoja grada, pa se sa pravom može reći da je u kulturnom naslijeđu Mostara dosta prostora dato i njegovim zelenim površinama, koje predstavljaju ponos svih generacija“ (Pehar, 1976).

Okvir pejzažno-arhitektonske cjeline Partizanskog groblja u Mostaru čini autohtona dendroflora koju oplemenjuju čempresi (*Cupressus sempervirens* L.) i alepski borovi (*Pinus halepensis* L.), dok su se na strmim padinama unutrašnjosti spomeničkog kompleksa prostirali nepravilni nasadi mediteranskog bilja: ruzmarin (*Rosmarinus officinalis* L.), lavandin (*Lavandula x hybrida* Rev.), santoline (*Santolina chamaecyparissus* L. i *Santolina virens* Mill.) te kadulja (*Salvia officinalis* L.) (Šolić, 1974).

Slika 1. Pogled na Partizansko spomen-groblje koncem 80-tih
(Foto: <https://partizansko.info>, izvorno: Genoveva Fruet 1989. MIT.edu /)

Travnati pokrivač na spomeniku protezao se površinom od 5.345 m², cvjetna površina prostirala se na 2.950 m², dok je park-šuma u široj zoni zastupljena na 20.000 m² (Mutevelić i sar., 1980). U prilaznoj zoni i unutar spomenika nalazilo se 17 cvjetnih ostrva koja su godišnje bila oplemenjivana sa oko 14.000 sadnica sezonskog cvijeća. Floru cvjetnih ostrva najčešće su činile: kadifice (*Tagetes patula* L.), ukrasna kadulja (*Salvia splendens* L.), prkos (*Portulaca grandiflora* L.), te hibridne petunije (*Petunia hybrida* L.). Uz navedene vrste, sporadično su sadene i: gazanija (*Gazania hybrida* L.), sedum (*Sedum spectabile* L.), senecio (*Cineraria maritima* L.), planinska astra (*Aster alpinus* L.), sunčanica (*Helianthemum hybridum* L.), majčina dušica (*Thymus serpyllum* L.), tradeskancija (*Tradescantia virginiana* L.), narančasti ljiljan (*Hemerocallis fulva* L.), sibirska perunika (*Iris sibirica* L.), zimzelen (*Vinca minor* L.) i dr. (Dautbašić i sar., 2016).

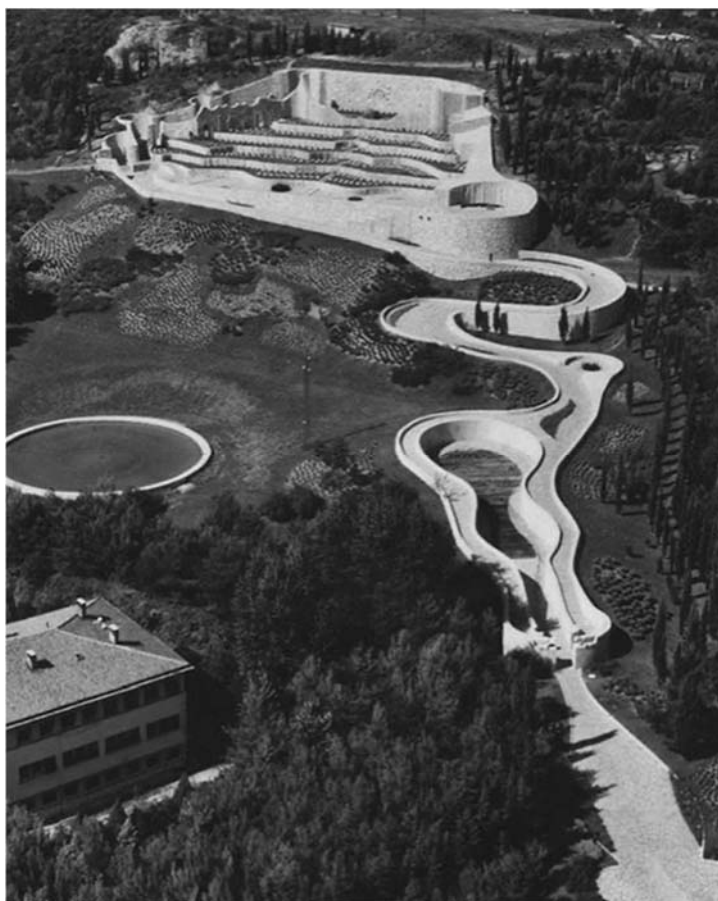

Slika 2. Pogled na padinu s grmolikim vrstama unutar spomeničkog kompleksa

(Foto: <https://partizansko.info/>, izvorno: brošura „Partizanski spomenik u Mostaru“, Prva književna komuna 1980.)

Površina vještačko ostvarene park-šume podignuta je od 1963. do 1968. godine, a na njenom vrhu smještena je zaštitna zona vodoopskrbnog rezervoara. Stabla zasađena prilikom pošumljavanja danas su dosegla svoju punu fiziološku zrelost (Dautbašić i sur., 2016). U podizanju park-šume dobrovoljno je sudjelovala omladina (Mutevelić i sur., 1980). Staza je bila zamišljena kao rekreacijska zona te posjeduje i zone šetnice, a trim staze su dorađene od 1976. do 1978. godine. U narednoj deceniji, tokom 80-tih postrana dendroflora pristupnog ulaza u spomenik dopunjena je sadnjom novih vrsta: draguna (*Diospyros lotus* L.), kaline (*Ligustrum vulgare* L.) maklure (*Maclura aurantiaca* Nutt.) te pinija (*Pinus pinea* L.).

Važno je istaknuti kako je istovremeno s hortikulturnim zahvatima na park-šumi, u prilaznoj ulici tada Blagoja Parovića, danas Kralja Petra Krešimira IV, podignut i drvoređ orijentalnog platana (*Platanus orientalis* L.) sa tada zasađenih 79 stabala (Dautbašić i sar., 2016), čime je oplemenjen i sam prilaz spomeničkom kompleksu.

Slika 3. Pogled iz zraka na Partizansko spomen-groblje s hortikulturnim bogatstvom
(Foto: <https://partizansko.info/>)

Materijali i metode

Kako bi se ostvario cilj rada, primjenjuje se kombinacija metoda istraživanja, terenskog rada te deskriptivne metode. Rad se temelji na identifikaciji pejzažne raznolikosti i determinaciji drvenastih i grmolikih vrsta zastupljenih na Partizanskom spomen-groblju u Mostaru kroz:

- pregled i prikaz arhitektonske cjeline
- analizu stručne literature, starih fotografija i pisanih materijala
- determinaciju postojeće dendroflore (Domac, 1989; Šilić, 1990; Šilić, 2005)
- usporedbu rezultata.

Istraživanja su obavljena u periodu od marta do jula 2024. godine. Za realizaciju ovog istraživanja odabrana je površina Partizanskog spomen-groblja u Mostaru – kompleks sa glavnim ulazom iz ulice Kralja Petra Krešimira IV. koja je i donja granica kompleksa.

Rezultati i diskusija

Valorizacija krajolika, kao i njegova revitalizacija i oblikovanje novih pejzažnih cjelina temelje se na determinaciji prisutne flore. Inventarizacijom postojeće flore vrednuje se starost prisutnih vrsta i razmatra ideja zadržavanja flornih elemenata unutar novog idejnog projekta kako bi se očuvala autentičnost terena. Stoga se u očuvanju postojeće dendroflore naglasak stavlja na analizu trenutnog stanja, primjenu metoda liječenja oboljelih vrsta, te uklanjanje onih vrsta koje su odumrle ili se ne mogu liječiti (Kepić i sar., 2023).

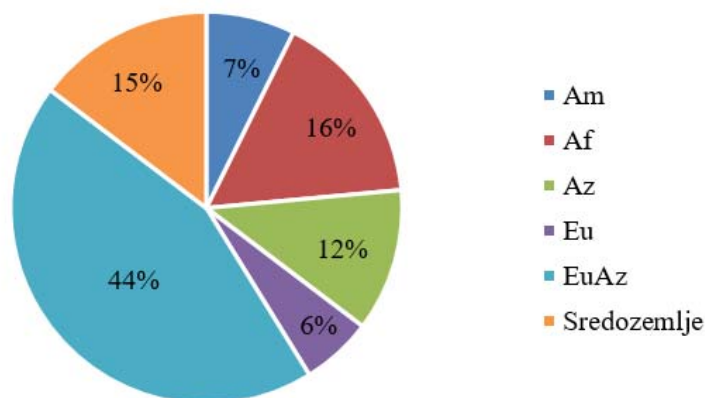
Istraživanje dendroflore na Partizanskom spomen-groblju rezultira determinacijom 58 drvenastih i grmolikih vrsta (tabela 1.) koje se klasificiraju u 32 porodice, od kojih 6 vrsta pripada golosjemenjačama (*Gymnospermae*), a 52 vrste kritosjemenjačama (*Angiospermae*).

Tabela 1. Popis dendroflore na površini uz spomenik (R. Kepić, 2024)

Latinski naziv	Domaći naziv	Porodica	Geografsko porijeklo
1. <i>Acer negundo</i> L.	Negundovac	<i>Aceraceae</i>	Am
2. <i>Acer obtusatum</i> Kit	Javor gluhač	<i>Sapindaceae</i>	EvAz
3. <i>Ailanthus altissima</i> (Mill.) Swingle	Pajasen	<i>Simaroubaceae</i>	Az
4. <i>Asparagus acutifolius</i> L.	Sparožina	<i>Asparagaceae</i>	Af
5. <i>Broussonetia papyrifera</i> (L.) Vent.	Dudovac	<i>Moraceae</i>	Az
6. <i>Carpinus orientalis</i> Mill.	Bjelograb	<i>Betulaceae</i>	EvAz
7. <i>Cedrus deodara</i> (Roxb.) G. Don.	Cedar himalajski	<i>Pinaceae</i>	Az
8. <i>Celtis australis</i> L.	Košćela	<i>Cannabaceae</i>	Sredozemlje
9. <i>Cercis siliquastrum</i> L.	Judino drvo	<i>Fabaceae</i>	Sredozemlje
10. <i>Clematis vitalba</i> L.	Pavit	<i>Ranunculaceae</i>	EvAz
11. <i>Colutea arborescens</i> L.	Pucalina drvolika	<i>Fabaceae</i>	Ev, Af
12. <i>Cornus mas</i> L.	Drijen	<i>Cornaceae</i>	EvAz
13. <i>Cornus sanguinea</i> L.	Svib	<i>Cornaceae</i>	Ev
14. <i>Cotinus coggygria</i> Scop.	Rujevina	<i>Anacardiaceae</i>	EvAz
15. <i>Cotoneaster salicifolius</i> Franch.	Vrbolisna mušmulica	<i>Rosaceae</i>	EvAz
16. <i>Cotoneaster horizontalis</i> Dcne.	Mušmulica	<i>Rosaceae</i>	Az
17. <i>Crataegus monogyna</i> Jacq. s. lato	Glog jednokoštičavi	<i>Rosaceae</i>	EvAz
18. <i>Cupressus sempervirens</i> L.	Čempres	<i>Cupressaceae</i>	EvAz
19. <i>Diospyros lotus</i> L.	Dragun	<i>Ebenaceae</i>	Az
20. <i>Evonymus EvropaEvs</i> L.	Kurika	<i>Celastraceae</i>	EvAz
21. <i>Ficus carica</i> L.	Smokva	<i>Moraceae</i>	Az
22. <i>Frangula rupestris</i> (Scop.) Schur	Kamenjarska krkavina	<i>Rhamnaceae</i>	Ev
23. <i>Fraxinus angustifolia</i> Vahl.	Jasen poljski	<i>Oleaceae</i>	EvAz, Af
24. <i>Fraxinus ornus</i> L.	Crni jasen	<i>Oleaceae</i>	EvAz
25. <i>Hedera helix</i> L.	Bršljan	<i>Araliaceae</i>	EvAz, Af
26. <i>Helichrysum italicum</i> (Roth) G.Don	Smilje	<i>Asteraceae</i>	Sredozemlje
27. <i>Juglans regia</i> L.	Orah	<i>Juglandaceae</i>	EvAz
28. <i>Juniperus horizontalis</i> Moench	Creeping juniper	<i>Cupressaceae</i>	Am
29. <i>Laurus nobilis</i> L.	Lovor	<i>Lauraceae</i>	Sredozemlje

30. <i>Ligustrum vulgare</i> L.	Kalina	<i>Oleaceae</i>	EvAz, Af
31. <i>Maclura pomifera</i> (Raf.) Schneid.	Maklura	<i>Moraceae</i>	Am
32. <i>Morus alba</i> L.	Dud bijeli	<i>Moraceae</i>	Az
33. <i>Phillyrea latifolia</i> L.	Zelenika	<i>Oleaceae</i>	Sredozemlje
34. <i>Pinus brutia</i> Ten.	Bor brucijski	<i>Pinaceae</i>	Sredozemlje
35. <i>Pinus halepensis</i> Mill.	Bor alepski	<i>Pinaceae</i>	Sredozemlje
36. <i>Pinus sylvestris</i> L.	Bor bijeli	<i>Pinaceae</i>	EvAz
37. <i>Pistacia terebinthus</i> L.	Šmrdljika	<i>Anacardiaceae</i>	Sredozemlje
38. <i>Pittosporum tobira</i> Ait.	Pitospor	<i>Pittosporaceae</i>	Az
39. <i>Prunus avium</i> L.	Trešnja	<i>Rosaceae</i>	EvAz
40. <i>Prunus cerasifera</i> Ehrh	Zerdelija	<i>Rosaceae</i>	Az
41. <i>Prunus laurocerasus</i> L.	Lovor višnja	<i>Rosaceae</i>	EvAz
42. <i>Prunus mahaleb</i> L.	Rašeljka	<i>Rosaceae</i>	EvAz
43. <i>Punica granatum</i> L. (var. <i>spontanea</i> K. Malý)	Šipak	<i>Punicaceae</i>	Sredozemlje
44. <i>Pyracantha coccinea</i> Roem.	Trnovina divlja	<i>Rosaceae</i>	EvAz
45. <i>Quercus pubescens</i> Willd.	Hrast medunac	<i>Fagaceae</i>	EvAz
46. <i>Quercus robur</i> L.	Hrast lužnjak	<i>Fagaceae</i>	EvAz, Af
47. <i>Robinia psEvdacacia</i> L.	Bagrem	<i>Fabaceae</i>	Am
48. <i>Rosa canina</i> L.	Divlja ruža	<i>Rosaceae</i>	EvAz, Af
49. <i>Rubus</i> sp.	Kupina	<i>Rosaceae</i>	EvAz, Af, Am
50. <i>Ruscus aculeatus</i> L.	Veprina bodljikava	<i>Asparagaceae</i>	EvAz, Af
51. <i>Sambucus nigra</i> L.	Zova	<i>Caprifoliaceae</i>	EvAz, Af
52. <i>Tamarix tetrandia</i> Pall.	Tamaris	<i>Tamaricaceae</i>	EvAz
53. <i>Tilia cordata</i> Mill.	Lipa malolisna	<i>Tiliaceae</i>	Ev
54. <i>Tilia tomentosa</i> Moench	Lipa srebrnolisna	<i>Tiliaceae</i>	EvAz
55. <i>Ulmus minor</i> Mill.	Brijest	<i>Ulmaceae</i>	EvAz, Af
56. <i>Viburnum tinus</i> L.	Lempirika	<i>Adoxaceae</i>	Sredozemlje
57. <i>Vinca minor</i> L.	Zimzelen	<i>Apocynaceae</i>	EvAz
58. <i>Vitis sylvestris</i> C. C. Gmel.	Divlja vinova loza	<i>Vitaceae</i>	EvAz

Grafikon 1. Geografska rasprostranjenost analiziranih dendroloških taksona

Iz Grafikona 1. uočava se kako najveći procenat dendroflore Partizanskog spomen-groblja u Mostaru danas čine vrste evroazijskog porijekla sa 44%. Za njima slijede vrste afričkog (16%), sredozemnog (15%) i azijskog (12%) porijekla, dok su u nešto manjoj zastupljenosti dendrovrste američkog (7%) i evropskog (6%) porijekla.

Posljedice ratnih dešavanja (1992-1995.) u Mostaru vidljive su i u devastaciji aleja, drvoreda, šumskih područja, parkova kao i drugih urbanih reprezentativnih zona, što je rezultiralo smanjenjem zelene gradske površine za čak 25%. Podaci kazuju kako je Mostar, uslijed nagle i nerijetko neplanske urbanizacije, devastacije urbane flore i djelovanja niza antropogenih čimbenika u periodu od 2002. do 2015. godine ostao bez skoro 3.200 stabala, a na drvoredima u gradu evidentirana su brojna oštećenja kao rezultat ljudskog nemara (Dautbašić i sur., 2016). Takve posljedice nisu mimoišle ni Partizansko spomen-groblje u Mostaru na kojemu je, uslijed nemara lokalne zajednice, došlo do promjene u flornom sastavu i trajnog gubitka brojnih vrsta koje su doprinosile bogatstvu dendroflore na ovom prostoru.

Proučavajući dendrofloru mostarskih parkova i nasada, Šolić (1974.) za lokalitet Partizanskog spomen-groblja posebno izdvaja sljedeće vrste: Lawsonov čempres (*Chamaecyparis lawsoniana* (Murr.) Parl., žutiku (*Berberis vulgaris* L.), berberis (*Berberis thunbergii* DC. cv. Artropurpurea), pajasmin (*Philadelphus x lemoinei* Lemoine), grmoliku petoprstu (*Potentilla fruticosa* L. cv. Friedrichsenii), lovor višnju (*Prunus laurocerasus* L.), kelreuteriju (*Koelreuteria paniculata* Laxm.), hibiskus (*Hibiscus syriacus* L.), tamaris (*Tamarix tetrandra* Pall.), jorgovan (*Syringa vulgaris* L.), budleju (*Buddleia davidii* Franch.), izop (*Hyssopus officinalis* L.), ruzmarin (*Rosmarinus officinalis* L.) i loniceru (*Lonicera x purpusii* Rehd.) (Šolić, 1974).

Slika 4. Dendroflora Partizanskog spomen-groblja u Mostaru 2024. godine (Foto: R. Kepić)

1. Koščela (*Celtis australis* L.)
2. Cedar himalajski (*Cedrus deodara* (Roxb.) G. Don.)
3. Čempres (*Cupressus sempervirens* L.)

U izvještaju o *Proglasenju Partizanskog spomen-groblja nacionalnim spomenikom* koji je 2005. godine izradio Odjel za urbanizam i graditeljstvo grada Mostara, o stanju flore iz 2000. godine bilježi se kako je uslijed neprovođenja uobičajenih aktivnosti održavanja i brige za biljne vrste, tijekom 90.-tih došlo do značajnih promjena u flornom sastavu. Premda su drvenaste vrste poput borova i čempresa i dalje davale raskoš ovoj pejzažnoj cjelini, zapuštenost i utjecaj samonikle vegetacije rezultirali su zakržljavanjem i iščezavanjem dekorativnih grmolikih vrsta (lavande, kadulje, ruzmarina, santoline i dr.) (Bošnjak, 2005).

Slika 5. Dendroflora Partizanskog spomen-groblja u Mostaru 2024. godine (Foto: R. Kepić)

1. Divlja ruža (*Rosa canina* L.)
2. Vrbolisna mušmulica (*Cotoneaster salicifolius* Franch.)
3. Lempirika (*Viburnum tinus* L.)

Rezultati ovog istraživanja potvrđuju iščezavanje dendroloških vrsta navedenih u spomenutom izvještaju iz 2005. kao i iz bilješki P. Šolića (1974.), te se utvrđuje kako samonikle vrste poput paviti (*Clematis vitalba* L.) zastupljene u svim dijelovima spomenika i kupine (*Rubus* sp.) rasprostranjene u rubnim dijelovima, svojom invazivnošću negativno utječu na rast drugih biljnih vrsta, te povećavaju mogućnost za njihovim zakržljalim rastom ili potpunim iščezavanjem.

Uz navedene vrste, opaža se i nekontrolisano širenje pajasena (*Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle), smokve (*Ficus carica* L.) i bršljana (*Hedera helix* L.) prema spomeničkoj unutrašnjosti, što je rezultat neodržavanja spomeničke cjeline, a njihovim širenjem uz samu arhitektonsku cjelinu povećava se i mogućnost oštećenja spomenika prodiranjem i razvijanjem korijenovog sistema.

Slika 6. Širenje dendroflore na arhitektonskoj cjelini (Foto: R. Kepić)

1. pajasen (*Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle)
2. smokva (*Ficus carica* L.)
3. bršljan (*Hedera helix* L.)

U rubnim dijelovima i na strmim padinama primjetno je širenje lovora (*Laurus nobilis* L.), lempirike (*Viburnum tinus* L.), košće (*Celtis australis* L.) i brijesta (*Ulmus minor* Mill.) čije mladice, ukoliko se pravovremeno ne kontroliraju, mogu doprinijeti obrastanju terena i širenju bočnog pojasa park-šume čime se gubi oblikovna cjelina.

Važno je naglasiti da unatoč zapuštenosti, Partizansko spomen-groblje u Mostaru i dalje posjeduje bogat dendrološki sastav i zahtijeva neodložno provođenje zaštitnih mjera i revitalizaciju, kako bi se nacionalni spomenik sačuvao od dodatnog propadanja.

Budući da se rad temelji na determinaciji prisutne dendroflore, rezultati istraživanja predstavljaju kvalitetnu osnovu za detaljnije analize i ispitivanja, koja je potrebno provesti na hortikulturnoj cjelini kako bi se izradio potpun izvještaj. Zato se predlaže izvesti provjeru stanja hortikulturnih vrsta primjenom VTA metode.

Provjera stanja hortikulturnih vrsta zahtijeva determinaciju i pregled stanja svake pojedine vrste, uočavanje nepravilnosti rasta, prisutnost bolesti i štetnika, odumiranja tkiva i sl., kako bi se moglo utvrditi zdravstveno stanje vrste. Ukoliko se primijeti prisutnost štetnika ili štete na biljnim dijelovima, vrši se detaljnije ispitivanje, determinacija štetnika, brojnost jedinki, procjena nanesene štete, te se razmatraju prihvatljive mogućnosti liječenja biljke. Ovo je osnovna metoda, a provodi se pažljivim posmatranjem biljaka golim okom, pomoću povećala ili uzimanjem materijala za pregled mikroskopom, te bilježenjem i analizom uočenih promjena koje bi mogle ukazivati na prisutnost i djelovanje štetnika. Rezultati ove metode predstavljaju smjernice za pejzažne projekte, jer kazuju o stanju i raspoloživosti vrsta postojeće flore.

Za istraživanje zdravstvenog stanja hortikulturnih vrsta, koristi se VTA (*Visual Tree Assessment*) metoda. VTA metoda utemeljena je na aksiomu konstantnog stresa prema kojem stablo raspoređuje opterećenja ravnomjerno, optimizirajući oblik u cilju održavanja svoje biološke funkcije, a njome se procjenjuju strukturna oštećenja i stabilnost stabla (Paulić i sar., 2013). Procjena stabala pomoću ove metode podrazumijeva detaljan pregled stabala, pri čemu se zapažaju promjene na stablu u vidu strukturnih oštećenja koja smanjuju stabilnost vrste. Uz mehanički pogled, ispituje se i biološka komponenta, izražena kao vitalnost stabla. Ukoliko nema značajnijih strukturnih oštećenja postoji vitalnost koja omogućuje da povрати stanje

konstantnog stresa, tj. ojača strukturno slaba mjesta koja predstavljaju mjesta loma stabla. U slučaju da se na osnovu vizualnog izgleda stabla ne može odrediti da li je stablo opasno, tada se koriste dodatna ispitivanja upotrebom arborikulturnih instrumenata. Ovom se metodom mogu odrediti opasna stabla i predložiti potrebni arborikulturni zahvati (Paulić i sar., 2013). Prema istom autoru, nedostatak ove metode je visoka subjektivnost i ovisi o prijašnjem znanju i iskustvu pojedinca. Provjera zdravstvenog stanja hortikulturnih vrsta zahtijeva determinaciju i pregled svake pojedine vrste, uočavanje nepravilnog rasta, prisutnost bolesti i štetnika, odumiranja tkiva i slično. Ukoliko se primijeti prisutnost štetnika ili štete na biljnim dijelovima, vrši se detaljnije ispitivanje (determinacija štetnika, brojnost jedinki), procjenjuje se šteta, te se razmatraju prihvatljive mogućnosti saniranja i oporavka biljke (Kepić i sar., 2023). Na osnovu rezultata detaljne provjere stanja postojeće flore pristupa se izradi idejnog rješenja za revitalizaciju hortikulturne cjeline.

Zaključak

Istraživanje dendroflora na Partizanskom spomen-groblju u Mostaru obavljeno je u periodu od marta do jula 2024. godine. Analiza dendroflora obuhvatila je: determinaciju drvenastih i grmolikih vrsta na terenu, pregled arhitektonske cjeline te proučavanje starih fotografija i stručnih radova vezanih za ovu oblast.

Istraživanje je rezultiralo determinacijom 58 drvenastih i grmolikih vrsta, koje se klasificiraju u 32 porodice, od kojih 6 vrsta pripada golosjemenjačama (*Gymnospermae*), a 52 vrste kritosjemenjačama (*Angiospermae*).

U usporedbi s dostupnim materijalom zaključuje se kako je pejzažna cjelina Partizanskog spomen-groblja u Mostaru pretrpjela znatne štete ratnog i poslijeratnog perioda u Mostaru, uslijed čega su iščezle mnoge vrste, a njen se florni sastav promijenio. Kao posljedica nemara lokalne zajednice i neprovođenja mjera održavanja, opstale drvenaste i grmolike vrste nastavile su slobodno svoj prirodni rast, a neke od njih poput: paviti (*Clematis vitalba* L.), kupine (*Rubus* sp.), bršljana (*Hedera helix* L.), pajasena (*Ailanthus altissima* (Mill.) Swingle), smokve (*Ficus carica* L.) i dr. pojačano se se proširile te imaju negativan utjecaj za rast drugih vrsta, a sporadičnom pojavom u unutrašnjosti spomeničkog kompleksa povećavaju mogućnost oštećenja arhitektonske cjeline prodiranjem i razvijanjem korijenovog sistema.

Rezultati istraživanja ukazuju kako površina Partizanskog spomen-groblja u Mostaru, unatoč zapuštenosti, posjeduje bogat dendrološki sastav i zahtijeva neodložno provođenje zaštitnih mjera i revitalizaciju pejzaža kako bi se nacionalni spomenik sačuvao od dodatnog propadanja. Na osnovu rezultata ovog istraživanja potrebno je izvršiti detaljan pregled postojeće dendroflora koji će dati uvid u zdravstveno stanje vrsta te ponuditi prikaz koje se vrste mogu zadržati, liječiti ili ukloniti, te samim time dati osnovu novom idejnom rješenju za obnovu hortikulturne cjeline.

Literatura

1. Bošnjak Z. (pr.) (2005): *Proglašenje Partizanskog spomen-groblja nacionalnim spomenikom*, Grad Mostar, Odjel za urbanizam i graditeljstvo; br. 07-42-1958/05; maj/svibanj 2005.
2. Dautbašić M., Spasojević B., Mujezinović O. (2016): *Dendroflora urbanog zelenila grada Mostara i njena zaštita*, Šumarski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
3. Domac R. (1989): *Mala flora Hrvatske i susjednih područja*, Školska knjiga, Zagreb
4. Kepić R., Žujo Zekić D., Dautbašić M., Avdić J., Turalija A. (2023): *Istraživanje entomofaune hortikulturnih biljaka na posjedu Franjevačkog samostana u Visokom, Bosna i Hercegovina*, *Glasilo Future* (2023) 6 (5-6), 42-64.
5. Mutavelić I., Čale B., Miličević F., Krstanović S., Rajić Ć. (pr.) (1980): *Partizanski spomenik u Mostaru*, IKRO Prva književna komuna, Mostar
6. Paulić, V., Oršanić, M., Drvodelić, D. (2013): *Urbana stabla i prometna sigurnost: metode prosudbe opasnih stabala*, Zelenilo grada Zagreba, Zagreb: HAZU, 217-222.
7. Pehar J. (1976): *Tridesetogodišnjica rada i djelovanja vrtlarske organizacije udruženog rada „Parkovi i nasadi“ u Mostaru*, *Hortikultura* 2 (XLIII) 1976. 57-63.
8. Šilić Č. (1990): *Atlas drveća i grmlja*, Svjetlost, Sarajevo
9. Šilić Č. (1990): *Ukrasno drveće i grmlje*, Svjetlost, Sarajevo
10. Šilić Č. (2005): *Atlas dendroflore (drveće i grmlje) Bosne i Hercegovine*, Matica hrvatska, Čitluk
11. Šolić P. (1974): *Prilog poznavanju nesamonikle dendroflore parkova i nasada Mostara i okolice*, Hortikultura, Split
12. Zelenika A. (1999): *Dendroflora mostarskih parkova*, Diplomski rad, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar

Internet

<https://partizansko.info/>